

КАЖАН-ДАА ВУЗУЛБАС МОҢГЕ НАЙЫРАЛ

ТӨӨГҮЛҮГ ЖҮН

Бистин ийи улустарыстың — совет болгаш моол улустарын, бистин ийи партияларыстың — СЭПР биле МАРП-нын найыралын улуг Ленин болгаш Сухэ-Батор үндэзилээн.

Совет-моол нэрзеге ат салыры-биле 1921 чылдың ноябрь 2-де Моолдун улустун чазанын төлээлери Москвага чеде берген. Төлээлериң составы: Д. Сухэ-Батор — Улустун революстуг шерининиң кол команданчысы болгаш шериг министри, Б. Ченер-Дорж — даштыгы херектер министри, оралакчызы: Чжон-Ван Ширин-Дамдын — шалыпчыларын төлээлекчи, төлээлериң албан бузуунуң эвес кижигуну; Батухан — чевүленки база халемчи болгаш оон-даа өскелер.

1921 чылдың ноябрь 3-те В. И. Ленин Моол-биле дугуржулганы дүрген мөөр дугайында ай-тышкыны Биче Улус Комиссарлар Чөвүленинге айтышкын берген.

1921 чылдың ноябрь 5-те Кремльде В. И. Ленинниң моол төлээлери-биле беседазы болган. Моол эштер-биле найыралдыг беседазынга В. И. Ленин үнелиг сүмелерин болгаш айтышкындарын берген. Ол сүмелер болгаш айтышкындар Моолдун Араттын революстуг партиязынын чик-гине шугумунуң үндэзин болган.

Ол-яа хүн (1921 чылдың ноябрь 5-те) совет-моол дугуржулгага ат салдырган. Ол азгөре моол улустун төөгүзүндө даштыгы курунелер-биле эңне баштайгы дең эргелиг дугуржулга болур.

Совет Эвилели биле Моол Арат Республиканың аразына найыралдыг харылзаларны доктааткан ол дугуржулгага ат салганындан бээр бөгүн 45 чыл болган.

Найырал айы Завхан аймакта

Октябрьның социалист Улуг революциязының 49 чыл өнгө түгүштүр МАР-да чоруп турар моол-совет найырал айының хүнери Тыва АССР-биле кайа Завхан аймакта чоруп турарының дугайын Моолдун «Увэн» солунда бижил турар.

Белоруссияныҥ культуразына, Совет Тываның хөгжүдээзинге, Казахстанны уран чүдүтүгө, Киргизияның чечен чогаалына тураскааткан хүннери аймакта элчештир эрттирип турар. Белоруссияны, Казахстанны, Киргизияны болгаш Совет Тываның аймак-агай болгаш культура хөгжүдээни көргүскөн фото чүрүк дөлгөлдериң Улустай болгаш Тосон-Центел хоорайларда тургузду.

Аймактың «Тува» солунунда найырал айыга холбаштыр совет улустун амыралын, ажил херектерин парлар доктаамал бугдуну тургузган. Тус чериниң радиогу совет туус дугайында тускай даш-чымдыларын кылды турар.

Улустай, Тосон-Центел хоорайларын үлетпүр бугдуртгаларында, аймактың кайа ажил-агый каттыжышкындарында моол-совет найырал айында күш-ажылдың бедик бугдурткучуу дээш чарыш калбарган. Совет тускай эртемниглерин дуржулгазын өөренип неггедир сорууда-биле найыралдыг кезээлериң, ужурашкындарын чөр бүрүе организаатп, алаа совет тускай эртемниглер болгаш Совет Эвилелинге өөренип чоран моол эштер лекция, беседа кылдып турар.

Алархаан, Нөмрөг, Яруу болгаш өске-даа сумуларда совет парлаганы чагылып алыр ажылы калыктып чоруткан. Аймактын төвүндө болгаш кайа черлеринде орус дил өөренип бөлүмнөр тургустунузаан. Аймактын төвүндө совет номнары салгалар неггедир ажылы база калбарган. Совет кинолар көргүзүрүнүң 3 болгаш 7 конуштары чөр бүрүе тургузулуп чоруп келген.

Кыргыз чогаалчы Ч. Айтматовтун чогаалдарына номчулупар конференцияны организаатары-биле Улустай хоорайда белеткенип турар.

Дөртөн беш чылда нады

Моолга улустун революциязын тилээниң соон тарый 1921 чылдың ноябрьда «Судур бижек-тин хүрөөлө» деп баштайгы эр-

тем организаациянын тургустунганын дугайында чүдүлү «Увэн» солун доктаа чаа парлар ундурган. Ол баштайгы эртем организаацияны Совет Эвилелиниң дузалачызы-биле ам МАРП-нын Эртемнөр академиязы кылдыр өзүп, хөгжөөн.

Сурагдыг орус эртемденнер Н. М. Пржевальский, П. К. Козлов, Г. Е. Грум-Гржимайло, академиктер В. Л. Коморов, В. А. Обручев болгаш өскелер-даа Моолдун чөр чүртүтүн, байлаан, үлүжүн, тыныг амыралдарын шыңга-чылды, амы үдөсн моол эртемденнерге үнелеп хаймас улуг дузалачыны берген.

Моолдун Эртемнөр академиязын эртем каттарына белеткериңе болгаш материалдыг базазын тургузарына Совет Эвилелиниң көргүскөн дузалачыны дээш чүрөктин ханызындан өөрүп чоруткан.

четтиришкени илередип турар бис — деп, МАРП-нын Эртемнөр академиязын президентининиң оралакчы Х. Цэрэ бижил турар.

Ам Моол Арат Республикада ажылдап турар 200 ажыг эртемденнериң дил нугузу Совет Эвилелинге эртем чезип алган кижилер болуп турар.

Совет болгаш моол эртемденнериң акы-хуна харылзааны, млагыла моол эртемденнериң совет эртемденнерден өөренип, оларын сүмелерин амы чорук улам өзүп турар. Эртен беш чылдың дургузунда химия, физика, биология, кайа ажил-агый, төөгү, дил, чечен чогаал чергелиг эртемнөр таалай-биле 100 ажыг кижилер Совет Эвилелиниң эртем албан черлеринге барып, үнелиг сүмелери алган.

ШЫДЫРАА

Чеди команда илерей берген

ТАВАНА (СЭТА). Хөл-шымдыраа таалай-биле делегейге команда таалай-биле бирги чөр дээш болуп турар олимпиадага делегей чемпионунун алдын күбөгүн адыр дээш он дөрт команда маргышар. Оларын чезин ам-ва илерей берген. Чартык финалдан баштайгы алды салышкындарында болза ам болур аркан салышкындарын түнелсн хамаан чокка финалга ойнаар эрени дараазына чурттарың командиылар чалап алган: СССР-ниң командазы 22 санын, оон ийи Югославия — 17,5, АКШ — 16, Аргентина — 16,5, Чехословакия — 18, Венгрия — 20 болгаш Румыния — 20 санын. Дараазындагы черлер дээш демисел уругчуленишкан. Бистин троссесистерлеры-вис ойнап турар бирги бугукте финалга кире бээр хире арга Испанияның командазында бар болуп турар, оон саны — 19. Дараазында салышкында ол команда бистин шымдыраачылары-вис-биле ойнаар. Ийчаарга бистин командазы-вис плейофлар-биле ойнааш, сан 3,5:0,3 кылдыр улап алган. Алаа Т. Петросян З. Дэниан, Л. Шейн — М. Балуан, М. Таль — Э. Валтерин утканыр, Л. Полугаский биле Г. Глазериин

салын хайымнашкан. Сонгаарлаткан салыгы ойнап турар, В. Корчоний О. Оливератты улап алган. Ийчааргааш СССР биле Уругайның командаларының салыны 3,5:0,5 саны-биле бистин тилгеленис болуп доозулган. Олимпиаданың киржиктери бо маргылааны организаастыңан болгаш канчаар эрттип турарын эл кылдыр санап турар. Эң шымыра шымдыраачыларын ойнашкындары электиржигенниң столдарга болуп турар, кешти кымылтарга, деггеп каан аажок улуг шымыраа халуче ову электир кужу-биле дашчылар, ийчангап көжүшкүнүң кижилер оортан доран көрүп диле.

Спорттук маргылаа дымшангылаан база негээр болгаш. Ийчангап олимпиаданың баштайгы дымшангылаа хүнү ноябрь 2-де болган. Ол хүн олар суга эшпир таалай-биле делегейге эң дээр черлерин бир-бирин — сутта эшпир Варадеро дээр черге дымшангып хүнөөнөр. Ноябрь 1-де сонгаарлаткан салыгарын чеди ойнагылаан.

Ноябрьның 3-те чартык финалдың сөөлү салыгары болган.

Редатор Н. Н. КУДАНИ.

АЗИЯНЫҢ ЧҮРЭЭ

Дерең суглуг эрмн черде Дээржа бездан тураскаал тур. Адынанчанч үнүктери «Азияның төвү» диди.

Дыштангыштың чанып ора Оман, сөргөң бодап надымы: Тыва баштай мээң чүрэм, Оон сонда — Азияныҥ, Оон НОДУР-ООЛ.

Ховар, солун таварылгалар, болуушкуннар

ДАЙЫНЧЫЛАР-БИЛЕ КАДЫ

Хавойда Мамбай дээр чаан бар. Ол чаан ыетнам улустун национал хосталгалдыг демиселниг ийденгиле киришкел: шырай арылгарга бо-чөспөт, дайышчылар, командирлерин мыйаар-мынаар түктөп чадир-шап болган. 1962 чылда ол чаан 120 харлаан.

ЭВИЛЕН КҮЧҮТТЕН

Бо таварылга Индияга болган. Грамбайдан кайа ушта халыг берген. Оон чанынга кылалтап чоран чаан ол кижин болууну узу хайы-биле илбентөп алган, трамбайныҥ кышкының кыргына олуртуп каан.

ЧУНАР БАЖЫННАН АДЫГ

Бо таварылга Кыдымы Сонгу чүккө болган. Полярниктер чунар бажынан адыр диккен. Оларын бирээни чунар бажыны азыткан, өөрүгө барып чугалаар даш чорупкан. Ол кижил дедир келген, эжикти амыдымдарга адыг бо турган.

Полярник доран-ва толунуң боозун ушта тырткан, шыгаашкында чокка олче угдай тулуп алган. Адыг чунар бажындан үнөр хөнү чок болган. Харын-даа ийи бут кыргына тура дүшкөн, олче халдарына белекени берген. Дилим эр хол-боозун шыгааш, улаштыр-улаштыр чааа туудукан, адыг доран-ва кээп дүшкөн.

Ону сойган, иштин уштуу тура көөргө, чартык шоодайжыташ кыдат шай чораш. Мажаалай чунар бажын баарымың мурнууда бир-ле кыл-на барып четтигипкен болган.

ТЕЛЕГРАФИСТ АДЫГ

Адыг арыгдан үнүп келген, телеграф чатыгында кылалтап келген. Чатыга өгөнип, кезек турган. Олче үнүп-ле каан. Сымындак демил-лерин дашкын дымшап, чагы бажында чыгылар арыл бар деп бо-даны-ла ол боор ол. Чатымың мыйрап бажында барган, мында дог-дарын, чегге демилерин аажок кичээгейлиг көрө берген. Оон ол до-ганы буза шыгарып, чегге демилерин үе тырткан оралдакы берген. Ийчан тургантың ол демилерге ораашкына берген, орааштыгдан адыг чартык шак иштөөдө бажы куду аларга халадайын турган, ийчан ту-руп-туруп черге мет кээп дүшкөн, алгырыкшын арыкка салып ыда-да болган.

МАШИНАЖЕ ХАЛДАШКЫН

Сахалинниң Углегорск хоорайының чоогунда база бир мындыг таварылга болган. Чолаачы Донцов чүкк машиналыг хал орган. Эр черге келген, эң чорда адыг чөр иштөөдө үнө халып келген чүвө дөг, мыр-майлаа көрөтөн бо көстүп келген. Арааты машинаже шурыйла берген. Чолаачы ону оруктуң бир таалайыга чалгалды үстүрүпкөн, ооу доовай-даа тура халааш база катан машинаже шурый берген. Харын-даа мырдай кабылаңа чооктуулап кел чораш. Чолаачы ону бастыр-сорууда-биле бурунгаар дап берген, херектер тормааткан. Мажаа-лай хөкүкү ам-на дугулай адаанда барган. Донцов өзүргөн адым ма-шиназында чүдүрүп алган, хал чанышкан.

Арага дугайында айтырыгга жарыы

1. ИЖЕР СПИРТ—АРАГА АЙМАА ХОРАЛЫГ ЧҮВЕ БОЛГАДА, ОЛАРНЫ КЫЛЫРЫН БОЛ-ГАШ САДЫГЛААРНЫ ХООЙЛУ ЕЗУГААР ЧҮ-ГЕ ХОРУП КАГБАС ЧҮВЕЛ?

Ижер спирт — арага аймаан садыгларын хойлуу буугаар хоруп калгара, оон түнелерин таарымчалыг болбайн баар. Арагачы чорук-биле мындыг япымдыг демисел чорудары-биле орал-жышкындар кылдыган, эртен чадарынын дуржулгазында ол дугайы билдирген. Оон ула-мындан ижер спирт—арага аймаан кижилер боттары кылдыр (тараа арагазы хайындар) чо-руп тыттып келер, оортан чөм продуктуларын кам-хайыра чок ууткааш туруп бээр. Кижилер боттарынын кылды алган арагазында болгаш эшпир өске-даа сугаттарын хораннаны бээр таварылгалар тургузаан. Ижер спирт—ара-га аймаан мындыг япымдыг кылдыр бугдур-п алмыр-биле холбашкан ооал-ондактар (өртөр,

чатышкындар) болгаш оон-даа өске чүүлдер болулап турган.

Хоруп турган эвес, харын массаларын кул-турат демисел көдүрүп, медресин бедипил турган арагаашкыны бап бурунгаар чок кыл-тып каан болур бүгү аралар бистин чуртуу-ста бар.

2. АРАГАЛААР ААРЫГ САЛГАЛ ААНЫ-БИ-ЛЕ ДАМЧЫТТЫНАР БЕ?

Арагалар аарыг мыйаар дамчыттынамыс. Уруг-дарың арагаашкык апарырга салгал эвес, ха-рын арагачы ада-мелерин бак үлгөриң уугу са-дарыг болур. Ийчин болгаш алаады уругларга арага сартыктары ол таалай-биле оон-даа ар-тык уугу айымдыг.

Ада-мелни элериң болуру келер үеде таа-дун калдымга хоралыг болур. Ындыг уруглар кош-кал, хечче кылдыр дуртар, боттарының чажы-тарын оларын өзүлдөш дугадаар.

Уруг эмирер не бодунуң төл азыран турган

үеянде, бир эвес спиритти арага аймаан амы-лар болза, төгө аажок хоралыг, эмиң суду-би-ле катат арага аймаа уругуң организмниг баар.

3. СПИРТТИГ КАНДЫГ АРАГА АЙМАА ЭН ХОРАЛЫГЫЛ. ВОДКА БЕ АЗЫ ВИНОГРАД АРАГАЗЫ БЕ, 100 ГРАММ ВОДКА ИЙКПЕ, 300 ГРАММ ВИНОГРАД АРАГАЗЫ ИЖЕРГЕ ООҢ ХОРАЗЫ БИР ДОМӨД БЕ, КАНДЫГЫЛ?

Эшпирт сускундарын уугу хемээлди кылдыр ийикте, эвөөн-бичелен беан үрүлчү ижер бол-за, хоралыг. Ам ийкениг ийкен арага онза, хо-разы.

Водканың ийикте виногра аразынын эшпир-тер хоралыг чачаландырын ал көргөш, олар-нын хоралыг деңгээр болза, организмге водка-нын хоралы виногра аразындан артык дээш-тиг болур.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫ-ДЫШКЫН БАЖЫНЫ.

Өннүктүн чагаазы

Улаң-Баторнуң дедир орук депозитун амык селтеки массарлары социалистг дү-биле чурттар, ажыдаар деп лозунуңу бригаданы тургузуп алганнар. Ол бригада республикада эңне баштайгы социалистг күш-ажыл-дың бригаданы деп бедик атты бригада болгаш. Дедир орук транспортунуң инженерлер институтун Москвада дооскан амык инженер Мандак ол бригаданың удурткан.

Социалистг күш-ажылдың коллективтери болгаш шалыпчылары деп бедик ат дээш чарышка ам Моолда оон-он бугдургулелер, муң-муң ажыл-шылдар киржил турар.

Ол патриоттук шимээшкыниң эгелекчи, Мандактын чүгө Моолда эвес, харын база өске-даа социалистг чурттарда билер апарган. Гүсгөңдиг Мандакка МАРП-ныҥ Күш-ажылдың Маадыры деп атты тыяккан.

Совет ажык өнүктүрүгө ол мында деп бижил турар:

«Мээң эрчим совет эштерин! Марксизм-ленинизмниң хүнүнүң херелиңге амыдыр-амын кырыкылтаткан акы-дуңма совет-моол, улустарың уруглары-дыр бис. Хан төгүшкүнүң шыңгыг тулуну-куннарга шимдешкан улустарың уруглары-дыр бис. Коммунизмниң херели чырып келген үеде бистин кайа-рамыс кажанкызындан-даа алтык бажылап, комму-низмге хол-холуурашкан тууткучул алгаш кады чоруп орармыска нем кызыгар чокка чорсааралмың турар кык».

Моол уругларын болгаш амыктырын өнүкүздүгүн ийиң байыр чедирип тур мен».

Совет өнүктүрүгүң дузалачының, найыралың болгаш үлгөргө кижээниң дугайын улусчу Моолдун амы-ктары алы өөрүп четтиришкени-биле мынаар чорсаар-алмың бижил турарлар.

«Сут-Хөл» совхозтун

девикээринде турар культура албан черлериниң аразында «Эң эки клуб», «Эң эки библи-отека» дээш конкурсу чарлаан. Ол конкурс бо чылдың октябрь 10-да эгелез болгаш 1967 чылдың октябрь 10-га чедир үргүлүдээр, ону Совет эрге-чагырганың 50 чылдыг тураскаат-кан.

Конкурстун негелде-лерин буугаар эки ажылдап, тилектиг болган клубтарга, библи-отекаларга бо аттар-ны болгаш шаандалар-ны тыпсырын доктаат-кан. Бирги терин алган клубка болгаш библи-

КУЛЬТУРА АЙМАРЫНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЕЛИ

КОНКУРС ЧАРЛААН

текага бо аттарны ты-выспышаан, ишчилер выспышаан, найызында-даа 130—150 рубль хем-чөөлүг паныал. Ийги-лерин алган культу-ра оластарына 100—100 рубльдык шапталын тыпсыр. Ол ийкан тив-лөөн культура оластары-нын ажылдакчылары Хундугуң бижикир, өр-тектик шаандалар-биле шаанзаар.

Мындыг эки эгеледи

БАЙЫРАЛГА

Улуг Октябрьның 49 чыл болган оон уткан байырыг кезеге чаа программалыг солун концертти көргүзөр дээш Бин-Хеминия Ха-дин суурунуң көдөз клу-буунун бот-тыныгын уран чүүл коллективин эки белеткенин.

КОНЦЕРТ

Ветфельдтер Зоя Дар-жаанын, башкы Людла Аравычын, библиоте-ка эргелекчи Надя Дугариян, тракто-рист Николай Седий-оон оларын уран талат-тын суурун чурттак-чылары көрөөр.

М. СЕДНПЕИ.

Уругларның музыка школазы

Шагаан-Арыг хоорай-да уругларның музыка школазы ажылдап эге-дөөдөн бээр 4 чыл бо-ган. Ам мында тускай эр-теминг чеди башкы 106 уругну баянга, фор-тепьянога, домрага ой-наарында өөренип турар.

Бо өөрениге чылмы-га школа эки белетте-тигени: мында бус-биле ажылдаар одагалың тур-гускан, школаныҥ клас-сарының иштин чараш-тыр будаан. Бичин уруг-дары музыкага өөр-дир херекке эки чедииш-кивнери башкылар Ки-ра Самойлова Марты-нова болгаш комсомол-чүк Зоя Нурсат че-ди ап турар. Олар-нын уругларга че-дирип турар билиниң шынары бедик. Кайымы-даа кол ажылдында а-гыда хоорайның бирги болгаш ийини ортумак школарында ыры баш-кылашкынын чорудуп, культура Бажыныны

чанында урай чүүл бо-лгумуну ажылдап ба-за ийдепкейлиг кирижип турарлар.

— Бо чылмың школага кайдыг онзагай болуш-кун болганмы? — деп, школаның директору Нина Петровна Медведе-вадан айттырармыга ол мында дээ:

— Чаа чүгөге, Чаа-Хөл суурга школаның филиалын ажылдап бо-лур. Ында музыкага ийак 37 уруглар неде-ляда дорт катан кичээл-деп турар. Алаа кичээл-дерин база-ла бистин башкылары-вис барын эрттирип турар. Чаа-Хөлге филиалды ажы-дар дугайында ук суур-нун чурттакчыларын дээш боттаткан чорук—улуг болушкун. Ону барымдалааш, келер өөредиге чылмыда ол филиалдың базазына уругларның музыка школазы ажылдап ийи айттырарын чогуур

черлерге тургузуп турар бис.

Бо чүгүлгө херекке Чаа-Хөл ортумак шко-лазының кийрер уугу-хуузуң үнелөөс арга чок. Чүд дээс ол школа бир пианинону саткан, ийи классты биске бер-ген. Бо дээш школаның администрациязыга өөр-үп четтиргенин ийи-герлеп турар бис.

Ол шын. Чаа-Хөл ор-тумак школазының бо-лган ол суурнуңа чурт-такчыларын алаа музыка школазының филиалы ажылдар дуга-йында эгелекшын улуг рольду болган. Алаа өө-ренирин күзөөн уруг-ларын сайм бодан тур-гускан бизин шракта хей болган. Ол чорук Шагаан-Арыг биле Чаа-Хөл аразында аргымың ажылдар башкыларын сорук кийрер, оон ула-мында башкылар чад-гы-даа кичээл үсчө-нөр.

Ыйчала-даа музыка школазының хөгжү херекселери ам-даа че-дешпей турарын маапа демдегээр чөгүтү. Чи-жээ, Чаа-Хөлде филиал-да чүгө чатыг пиани-но бар болганда 37 уруг башкыларының берген онзагаларын бизин күзөөдүн алыр арганы чок болуп турарын ий-ден-дир. Республиканың культура министрство-зу бо херекке боттут-дува чедиреринг хем-чеглерин алаа чогуур.

Ам өөредиге чылмы-ң баштайгы удулду доостуу турар, уруг-лар академияныг кон-церттерин көргүзүргө белеткени бергенер.

ЧУРУКТА: Шагаан-Арыгга уругларның музыка школазының директору З. Нурсат ийини класстың өө-реникчи Лобя Коробей-никова-биле чаа ырың сагырын озулар.

А. АЛЕКСЕЕВ. Авторунун фотогу.

Редакцияның АДРЕЗИ:

Былал, Шетинки — Кравченко кулмучу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторун 24-63, редакторун оралакчыларыны 35-24, 25-38, харысгалгыг секретарыны 23—35, партийни амырал килдизини 23-54, агитация болгаш пропаганда килдизини 37-13, кээз ажил-агый килдизини 21-47, үлетпүр килдизини 22-64, чагаа, ажылтын болгаш кээз корреспонденттер база совет тургузуп болгаш амырал килдизини 21-27, иштике информация килдизини 20-60, бугдурларыны 31-75, корректорларыны 27-41. Солун келбей барганга 32-75 телефонче болгаш.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлениниң чанында Паралла эргелекчи типографиязы.

ТС-0433.